

به همت جمعی از "طلاب علاقمند
به حوزه اخلاق" برگزار می گردد:

فلسفه اخلاق کارگاه

سنجش اخلاق چگونه امکان پذیر است؟

حجت الاسلام والمسلمین دکتر

مسعود آذربایجانے

مدیر مرکز تخصصی اخلاق دزلهادی

همراه با پخش کلیپ آموزشی فرا اخلاق
ترجمه و زیرنویس: حامد مرتے

زمان: دوشنبه ۱۱ اردیبهشت ماه. ساعت ۱۸

مکان: قم. بلوار محمدامین (ص). کوچه ۱۳. پلاک ۲۹

عضو سامانه پیامکے ما شوید ۱۰۰۰۲۵۳۳۹۴۲۷۷۰

www.Telegram.me/EthicHouse

خانه اخلاق پژوهان جوان

www.EthicsHouse.ir

آیا مفاهیم اخلاقی قابل اندازه گیری و سنجش هستند؟

دکتر مسعود آذربایجان. ۱۱ اردیبهشت ماه ۱۳۹۶. به قلم: مریم قاسم

چکیده:

سنجش و اندازه گیری مفاهیم اخلاقی امری ضروری است که علاوه بر درک نقاط قوت و ضعف یک فرهنگ، ما را در سیاست گذاری های آموزشی و فرهنگی یاری می کند. اما پرسش اصلی این است که آیا اساساً سنجش مفاهیم اخلاقی، ممکن است یا خیر؟ به عبارت دیگر چگونه می توان مفاهیم و ارزش های اخلاقی همچون خوب، بد، صداقت، اخلاص و... که مفاهیم کیفی هستند را تبدیل به مفاهیم کمی کرده و زیادی، کمی، شدت، ضعف و... آنان را اندازه گرفت؟ پاسخ این است که اندازه گیری و سنجش مفاهیم اخلاقی با استفاده از الگوهای تجربی روانشناسی و روانپزشکی، امری ممکن و قابل دسترس است. بالاترین مرحله سنجش اخلاقی، ساخت مقیاس و آزمون است که در نمونه های خارجی و داخلی تست شده است.

تقسیم بندی دانش اخلاقی

در طبقه بندی مشهور، دانش اخلاق را به سه شاخه اخلاق تحلیلی، اخلاق توصیفی و اخلاق تربیتی تقسیم می کنند. اخلاق تحلیلی با روش عقلی به چیستی و چرایی بحث های اخلاقی می پردازد اما اخلاق توصیفی، گزارشی از مباحث اخلاقی است که به صورت تجربی یا نقلی بیان می شود. در واقع گزارش از اخلاقیات فرد یا گروه یا صنف یا ملت یا مکتب است. اخلاق تربیتی یا تربیت اخلاقی نیز به چگونگی مفاهیم اخلاقی از نوع فضائل یا دوری از رذائل اخلاقی اشاره می کند؛ یعنی چگونه از وضع موجود اخلاقی خویش به وضع مطلوب برسیم.

در اخلاق توصیفی وضعیت افراد را گزارش می کنیم، البته گزارش روانشناختی از شخصیت افراد مدنظر نیست. فقط مصادیق آنها به حمل شایع مورد بحث هستند. مثلاً وضعیت اخلاقی پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) گزارش می کنیم یا

وضعیت اخلاقی رانندگان تاکسی در شهر قم که در ذیل بعضی از صفات اخلاقی مثل راستگوئی یا دروغگوئی گزارش می‌شوند.

در اخلاقی تربیتی هم از آن جهت که وضعیت شدن را مرحله به مرحله رصد می‌کنیم که در چه وضعی هستیم و کجا هستیم، مورد ارزیابی قرار می‌گیرند.

از اخلاق تحلیلی به فلسفه اخلاق^۱ تعبیر می‌شود که به سه بخش فرااخلاق، اخلاق هنجاری و اخلاق کاربردی تقسیم می‌شود

که امروزه مباحث اخلاق کاربردی جزء مباحث اخلاق هنجاری است ولی شاخه مستقل محسوب می‌شود.

بحث‌های دیگری از مباحث اخلاقی هستند که زیر مجموعه سه شاخه اخلاق تحلیلی، تربیتی و توصیفی قرار نمی‌گیرند که به آن‌ها فلسفه علم اخلاق می‌گویند؛ یعنی مباحثی که درباره علم اخلاق بیان می‌شود که بخشی از آن‌ها ممکن است پیش فرض‌ها باشد یا در ارتباط با دانش‌های دیگر باشد یا مباحث دیگر که در حقیقت خود علم اخلاق را برای ما روشن می‌کنند. مثلاً بحث‌های روانشناسی اخلاق را جزء شاخه دانش اخلاق ذکر کردند ولی به نظر می‌آید می‌توان آن‌ها را جزء فلسفه اخلاق هم دانست. به عنوان مثال آیا انسان دارای اراده اختیار هست یا نه؟

پس مباحثی از فلسفه علم اخلاق که در حقیقت ناظر به کل حیطه دانش اخلاق است. حال ممکن است با نگاه روانشناسی دنبال شود یا جامعه‌شناسی یا حتی نگاه‌های فلسفی دنبال شود که به اینها فلسفه علم اخلاق می‌گوئیم که رتبه‌اش مقدم است که هم می‌توان با نگاه پیشینی و هم با نگاه پسینی براساس اختلافی که در فلسفه اخلاق وجود دارد، مورد بررسی قرار داد.

پس تا به اینجا روشن شد که اولاً مفاهیم اخلاقی چیست و در کدام حیطه دانش اخلاق یا فلسفه اخلاق از آنها بحث می‌شود.

---

^۱ Ethics

سؤال این است که کدام یک از تقسیم بندی اخلاقی جزء سنجش مفاهیم اخلاقی است؟ مراد از سنجش مفاهیم اخلاقی بحث‌های فرااخلاق نیست؛ یعنی بحث‌های معناشناختی و معرفت‌شناختی که در بحث‌های فرااخلاق وجود دارد و حتی مفاهیم اخلاقی مثل خوب، بد، وظیفه یا گزاره‌های اخلاقی که نمی‌توان آن‌ها را مور سنجش اخلاقی قرار داد. همچنین در اخلاق هنجاری، محمول گزاره‌ها هم مورد نظر ما نیستند ولی موضوعات آن می‌تواند مورد بحث قرار گیرد. مثل شجاعت، صداقت، راستگویی یا مفاهیمی مثل حسادت، کینه ورزی، تکبر و ...

مراد از سنجش مفاهیم اخلاقی چیست؟

نکته دوم، بحث سنجش مفاهیم اخلاقی است. سنجش به چه معناست؟ در پاسخ دو احتمال در باب سنجش وجود دارد: احتمال اول؛ ارزیابی و ارزش‌یابی که به عنوان مثل می‌خواهیم بدانیم این امر اخلاقی درست است یا نه! درحقیقت نوعی قضاوت اخلاقی که در بحث‌های پیازه با عنوان قضاوت اخلاقی یا شناخت اخلاقی دنبال می‌شود. همچنین در بحث‌های اخلاق هنجاری هم این بحث‌ها دیده می‌شود، اما مدنظر ما نیست. چون ما نمی‌خواهیم قضاوت اخلاقی یا ارزیابی اخلاقی در رفتار داشته باشیم. بلکه مراد از سنجش رفتارهای اخلاقی یعنی اندازه‌گیری مفاهیم اخلاقی. مثلاً اگر بر سر اندازه‌میز اختلاف داشته باشیم که طول این میز چه مقدار است، برای حل آن، با متر اندازه‌گیری می‌کنیم. در این صورت اختلاف حل می‌شود.

در اینجا هم سوال مطرح است که آیا مفاهیم اخلاقی قابل اندازه‌گیری است یا خیر؟ همان‌طور که میز را اندازه گرفتیم، مفاهیم اخلاقی هم قابل سنجش هستند یا خیر؟

افزون بر این می‌توان گفت ارزش‌های اخلاقی بخشی از دینداری نیز می‌شود و مفاهیم اخلاقی دینداری همراه و همگام هم هستند. ویلیام جیمز این نکته را تاکید می‌کند که امور اخلاقی با دینداری ارتباط وسیعی دارند. یعنی اگر ما سنجه‌های اخلاقی مان سنگین باشد قطعاً در دینداری مان اثرگذار است. این دو هموزن هم هستند. این نکته بر ضرورت بحث توجیه خوبی می‌تواند باشد.

امور اخلاقی چنان عمیق است که حالتی چون احساس دینی را برمی انگیزد و از آن طرف دینداری باعث اخلاقیاتی چون وقار، متانت و لطف و محبت می شود. این تعبیر ویلیام جیمز که

مفاهیم اخلاقی اگر به صورت رفتاری باشد، در تست های مانند هوش و افسردگی امکان سنجش آن به وقوع پیوسته و اگر به صورت صفات ملکات و ارزش های اخلاقی باشد در تست های شخصیت روش آن هموار گشته.

رفیع ترین پروازهای مهر و محبت همچون ایثار شجاعت تا جائی که بشریت توانسته بال های خود را بگستراند، در آرمان های دینی به اوج رسیده.

روش های سنجش اخلاقی کدام هستند؟

روش شناسی ما بر سنجش امور اخلاقی سه قسم هستند:

اول؛ تحلیل مقایسه ای است که از رویکرد روان پزشکی و روان شناسی استفاده می شود.

دوم؛ روش تجربی است که ما وارد میدان می شویم و امور اخلاقی را به صورت عینی اندازه گیری می کنیم.

سوم؛ روش نقلی - اجتهادی که از آیات و روایات استفاده می شود. با توجه به اینکه موضوعات اخلاقی زیادی در آیات

و روایات بیان شده است مثلاً حسادت که مولفه های آن بیان شده است، برای سنجش آن پرسش نامه تهیه می کنیم تا

مقیاسی که می خواهیم درست کنیم.

سنجش اخلاق چگونه امکان پذیر است؟

قبل از اینکه وارد بحث چگونگی مفاهیم اخلاقی شویم، ممکن است این سوال مطرح شود که آیا سنجش مفاهیم و

ارزش های اخلاقی امکان پذیر است؟ آیا این مفاهیم را می توانیم اندازه گیری کنیم؟

این سوال، سوال مهمی است. لذا چند نکته برای تصویر امکان این مسئله، مطرح می کنیم:

۱. گاهی اخلاقیات را در مقابل رفتار در نظر می گیریم؛ مثل دروغ های که افراد معمولاً روزانه می گویند. این یک رفتار

است یا گاهی ممکن است اخلاق به صورت یک صفت یا ملکه در نظر بگیریم؛ مثل صفت صداقت یا صفت شجاعت یا

عدالت. در اینجا اگر بخواهیم هر کدام از مفاهیم اخلاقی را بخواهیم اندازه گیری کنیم، از این دو نوع خارج نیست: رفتاری یا صفت. اگر به صورت رفتاری باشند، امروزه به صورت تست های شخصیتی بکار می برند؛ مثل تست هوش یا تست اضطراب که رفتارهای متناسب با آن وضعیت را می سنجند، اما اگر گفته شد که مرادمان صفت هست، در این صورت از تست های شخصیت استفاده کنند؛ مثل تست ۵ ثنو.

پس اولین دلیل برای سنجش مفاهیم اخلاقی یک امر قیاسی است که امور اخلاقی از دو حالت خارج نیست: رفتاری یا صفت که اگر هر کدام از این دو باشند، در روانشناسی مشابه آنها اندازه گیری شده است و تست آن را ساخته اند.

۲. نکته مهم دیگر اینکه امر کیفی چگونه به امر کمی تبدیل می شود؟ مثلاً وقتی گفته می شود: فلان رفتار خوب است این «خوب» به چه معناست؟ و اختصاص دادن یک عدد به یک موضوع براساس چه مکانیزمی است؟ مثلاً در روان سنجی هوش یک سازه روانی است. یعنی در هوش ما قرارداد می کنیم که مراد ما از هوش مثلاً اطلاعات قوی داشتن، حافظه خوب یا خوب محاسبه کردن و.... پس این سازه روانی که خصیصه مکنون^۱ و مخفی است که با یک سری امور آشکار تعریف می شود. در اینجا می توانیم خصیصه کیفی پنهان را به عدد تبدیل کنیم. اما آیا می توان مفاهیم ارزشی را با این شیوه ارزیابی کرد؟

۳. یکی از مباحث مهم در این حوزه، مشکلات سنجش واقعی امور ارزشی است. مثلاً آیا شما راستگو هستید یا نه! مسلماً هیچ کس نمی گوئید من دروغگو نیستم یا همیشه راست می گوئیم. در کل در اموری که جنبه ارزشی دارند، ۶ دسته مشکلات هستند؛ به خصوص در جامعه های مثل ما که از نظر فرهنگی مردم قبول نمی کنند که به آنها بگوئیم شما دروغ می گوئید یا اینکه اقرار به دروغ گفتن کنید. چون زشت و ناپسند می دانند. حاضر نیست اعلنی اظهار کنند.

---

۱. Latent trait؛ خصیصه مکنون یک ویژگی فرضی و مشاهده نشده یا صفتی مانند توانایی کلامی، معلومات تاریخی یا برونگرایی است. در واقع الگوهای نظریه های خصیصه مکنون به این منظور طراحی شده اند که نحوه اثرگذاری خصیصه مکنون را بر عملکرد هر یک از پرسش آزمون توصیف کنند.

برای غلبه بر چنین مشکلاتی راه حل‌هایی وجود دارد. روش‌های دروغ‌سنجی یا استفاده از تست‌های که نام افراد در آن برده نشود که در این صورت ضریب خطا کاهش پیدا می‌کند. البته این مشکلات همان‌طور که در سایر امور غلبه شده در سنجش دینداری مهم وجود دارد. اما با روش‌های امروزه تا حدی توانستیم بر آن غلبه کنیم. هر چند ما اقرار می‌کنیم که نیز درصدی از خطا وجود دارد. ولی با توجه به این سه دسته دلیل به نظر ما امکان سنجش مفاهیم ارزش‌های اخلاقی ساقط می‌شود.

ضرورت و شیوه‌های سنجش مفاهیم اخلاقی

انسان ناچار است در عملکردهایش قضاوت اخلاقی داشته باشد، اما سنجش به معنای اینکه اندازه‌گیری و عددی را بیان کند، چه ضرورتی ندارد؟

اگر ما ابزارهای سنجش داشته باشیم می‌توانیم وضعیت اخلاقی

به نظر ما اندازه‌گیری ارزش‌های اخلاقی در سه

جامعه را بسنجیم.

جهت فردی، اجتماعی و پژوهش علمی اهمیت

و ضرورت دارد:

الف) بعد فردی: برای خودسنجی و محاسبه نفس در باب فضایل اخلاقی نیازمند معیار و مقایسه علمی هستیم. بویژه برای پرهیز از خودفریبی. ما در زندگی شخصی مان توجیهاتی داریم که باعث خودفریبی خودمان می‌شود. اما با سنجش خود مثلا در صداقت یا شجاعت می‌توانیم میزان خودفریبی‌هایمان کاهش پیدا کند.

ب) اجتماعی؛ یکی از شاخه‌های اخلاق، تربیت اخلاقی است. امروزه با هدف رشد اخلاق افراد جامعه هزینه‌های زیادی در آموزش و پرورش یا رسانه می‌شود. مثلا بخشی زیادی از فیلم‌ها این گونه ساخته می‌شود که وضعیت جامعه را از الف به ب برسانند. اما آیا برآوردی از این برنامه دارند؛ یعنی بعد از پایان ارزیابی می‌کنند که این برنامه اثر خوبی بر جای گذاشته است یا نه؟ پس ما تا ابزارهای سنجش نداشته باشیم، نمی‌توانیم قضاوت اخلاقی یا دینداری کنیم.

ج) پژوهش‌های علمی؛ ارزش‌های اخلاقی به منزلهٔ یک متغیر مستقل یا تابع به صورت همبستگی می‌تواند در پژوهش‌های اجتماعی و روان‌شناختی وارد شود که در این صورت نیاز به ابزار سنجش دارند. مثلاً بررسی راستگویی بر امنیت جامعه. نتیجه آنکه از نظر علمی هر چه راستگویی بالاتر باشد، میزان امنیت افراد به هم بیشتر می‌شود.

حال بعد از شناخت ضرورت سنجش مفاهیم اخلاقی، شیوه‌های آن را بیان می‌کنیم که به دو صورت امکان پذیر است: گام نخست، روش مقایسه‌ای است که از **جدول نشانگان** استفاده می‌شود که این همان روش تقریبی است. همان طور که وقتی نزد پزشک می‌روید، برای تشخیص بیماری تان اول چند سوال می‌کند، بعد معاینه می‌کند و سپس نوع بیماری تان را تشخیص می‌دهد که آن هم براساس جدول نشانگانی که دارند. یعنی برای هر بیماری ذیل آن تعدادی علائم نوشته شده که اگر بیمار چند علائم را یکجا داشته باشد، آن بیماری نامش چنین است.

روان پزشک هم همین‌طور است. با توجه به جدول نشانگان بیماری‌های روانی را تشخیص می‌دهد. در مورد مسائل اخلاقی هم ما می‌توانیم جدول نشانگان را تشکیل بدهیم؛ مثلاً کسی که به تکبر گرفتار است. باید جدول نشانگان تشکیل دهیم که مثلاً یک فرد متکبر از نظر بدنی چه ویژگی‌های دارد که می‌توانیم از روایات و کتاب‌های اخلاقی این ویژگی‌ها را استخراج کرد.

روش دوم؛ مقیاس‌سازی است. مقیاس یعنی مجموعه استانداردی از پرسش‌نامه یا ضوابط دیگر که برای سنجش یا برآورد دانش‌ها، مهارت‌ها و علائق به صورت یک آزمونی طراحی می‌شود؛ مثل برای اندازه‌گیری آی کی یو یا هوش از تست وکلر یا استنفد که به صورت پرسشنامه تهیه شده است.

البته برای تهیه آزمون و مقیاس برای سنجش روانی، رعایت اصولی لازم است

که در این قسمت به مهم‌ترین آن اشاره خواهیم کرد. به منظور تهیه یک پرسش‌نامه برای آزمون روانی، پیمودن مراحل زیر لازم است:

۱. تعریف دقیق صفت مورد نظر که قصد اندازه گیری آن را داریم. مثلاً در روان شناسی اگر بخواهیم برای افسردگی مقیاس درست کنیم باید یک تعریف برای آن به دست دهیم. در اخلاق نیز اگر به طور مثال بخواهیم برای شجاعت مقیاس درست کنیم، یک تعریف برای آن به دست می دهیم؛
۲. مقوله بندی؛ به این معنا که مفهوم مورد نظر از چه مؤلفه هایی تشکیل شده است. به عنوان مثال وقتی افسردگی را تعریف کردیم، مؤلفه افسردگی یعنی گوشه گیری، غمگینی و بی اشتها بی بیان می شود. در مورد صفت اخلاقی مثل شجاعت مؤلفه های قدرت روحی، ایستادگی، استقامت است؛
۳. تهیه تعدادی پرسش عینی متناظر با هر یک از مقوله ها به صورت موقعیت تجربی، شهودی و رفتاری؛
۴. بررسی پایایی (قابلیت اعتماد) و اعتبار پرسش نامه که از طریق بررسی میدانی و آماری به دست می آید؛
۵. هنجاریابی آزمون که داده های خام به نوعی شاخص نسبی که در گروه های مختلف قابل اجرا باشد و نمرات آن را بتوان تفسیر کرد.

ناگفته نماند که این بحث های اخلاقی سنجش هم در داخل و هم در خارج آن انجام شده است. مقیاس ارزش های اخلاقی مسیحیت از فرانسیس و گریر (۱۹۰۲) ساخته شده که شامل ده ماده است. سنجش ارزش های اخلاقی روکیچ که دارای ۱۸ ارزش غائی و ۱۸ ارزش واسطه ای است. مقیاس عفو و گذشت الیزابت (۱۹۹۸) که شامل ۲۵ ماده است. مقیاس حیا آقای دکتر گلزاری ۲۰۰ ماده دارد. مقیاس حسادت هم ۴۰ ماده دارد.

نتیجه گیری

- سنجش و اندازه گیری مفاهیم اخلاقی امری ممکن و قابل دسترسی و نیاز به آن است.
- با استفاده از الگوهای تجربی در روانشناسی و

روان پزشکی می توانیم ارزش های اخلاقی را عینی تر مشخص کنیم و برای هر کدام جدول نشانگان ترسیم کنیم.

- مهم‌ترین و بالاترین مرحله سنجش مفاهیم اخلاقی، ساخت مقیاس است که با استفاده از اصول روان‌سنجی و تست‌های روان‌شناسی می‌توانیم به آنها دست پیدا کنیم.
- در حوزه مقیاس ارزش‌های اخلاقی تست‌های متعدد داخلی و خارجی داریم که این مسیر را هموار می‌کند.

کلید واژگان: دانش اخلاقی، سنجش اخلاقی، اندازه‌گیری، شیوه‌های سنجش، جدول نشانگان، مقیاس‌سازی.

